

***el-Fușûl fi'l-uşûl* Adlı Eseri Çerçevesinde Cessâs'ın Haber-i Vâhîde İlişkin Kullandığı “İnsanların Telakkî bi'l-Kabûl Ettiği Haber” Olgusu ve Bunun Hadis Usûlündeki Yeri**

Dr. Öğr. Üyesi Recep Bilgin | ORCID: 0000-0002-2858-3039 | recepbilgin69@hotmail.com

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Antakya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/056hcgc41>

Öz

Cessâs (ö. 370/981) Hanefî/fukaha metoduna göre ilk usûl eserini yazan ve yazdığı usûl eseriyle kendisinden sonra gelen fıkıh ve hadis usûlcülerini etkileyen öncü bir âlimdir. Cessâs'ın *el-Fușûl fi'l-uşûl* isimli eserinde teorik ve pratik açıdan ele alarak işlediği ve kendisinden sonra gelen usûlcüleri etkilediği konuların başında haber teorisi gelmektedir. Onun haber teorisinde hem fakihlerin hem de hadisçilerin ilgi alanında giren âhâd haber, ayrı bir öneme sahiptir. Cessâs, âhâd haberi “âm lafızların haber-i vâhîd ile tahsisi” başlığında, teorik çerçeveden bağımsız olarak uygulamalı anlatır. Bu başlık altında, âhâd haberin değerini etkileyen onu mütevâtîr derecesine yükselten, *telakki* mefhumuyla önemli bir özellikten bahseder. Bu çalışmada, Cessâs'ın *telakki* kavramına yüklediği anlamın haber açısından değeri ve *telakki* olgusunun hadis usûlündeki yerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırmada öncelikli olarak Cessâs'ın haberle ilgili kullandığı sünnetü's-sâbite, mütevâtîr ve âhâd haber kavramları üzerinde inceleme yapılmıştır. Ardından haber-i vâhîdin tevâtür derecesinde görülmesine etki eden *telakki* anlayışı; bu anlayış çerçevesinde haber-i vâhîdin bilgi değeri, haber-i vâhîd örnekleri; “تَلَقَّى الْأُمَمَةَ/النَّاسَ بِالْقَبُولِ” ifadesinde geçen “insanlar/ümme” kavramıyla kimlerin kastedildiği ve hadis usûlcülerine göre kabulle karşılanmış haber anlayışı gibi hususlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âhâd Haber, Cessâs, *el-Fușûl fi'l-uşûl*, *Telakki*.

Atıf Bilgisi: Bilgin, Recep. “*el-Fușûl fi'l-uşûl* Adlı Eseri Çerçevesinde Cessâs'ın Haber-i Vâhîde İlişkin Kullandığı “İnsanların *Telakkî bi'l-Kabûl* Ettiği Haber” Olgusunun Hadis Usûlündeki Yeri”. *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 365-400.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1321457>

Geliş Tarihi	01.07.2023
Kabul Tarihi	20.09.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Recep Bilgin)
Benzerlik Taraması	Yes – iThenticate
Etik Bildirim	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Phenomenon of “Khabar Accepted by People” Used by Al-Jaṣṣās About the Khabar al-Wāhid Within the Framework of His Work Named *al-Fuṣūl fī al-uṣūl* and Its Place in the Methodology of Hadīth

Asst. Prof. Recep Bilgin | ORCID: 0000-0002-2858-3039 | recepbilgin69@hotmail.com

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Antakya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/056hcg41>

Abstract

Al-Jaṣṣās (d. 370/981) is a pioneering scholar who wrote the first work of methodology according to the Hanafi/fuqaha method and influenced the fiqh and hadīth scholars who came after him with his methodology work. The theory of khabar comes first among the subjects that al-Jaṣṣās dealt with theoretically and practically in his work *al-Fuṣūl fī al-uṣūl* and influenced the methodologists who came after him. In his theory of khabar, khabar al-wāhid, which is in the interest of both jurists and hadīthists, has special importance. Al-Jaṣṣās explains the khabar al-wāhid in practice, independently of the theoretical framework, under the title of “specification of general utterances by khabar al-wāhid”. Under this title, al-Jaṣṣās mentions an important feature of the notion of acceptance, which affects the value of khabar al-wāhid and raises it to the level of mutawātir. This study aims to reveal the value of the meaning that al-Jaṣṣās attributed to the concept of acceptance in terms of khabar and the place of the phenomenon of acceptance in the methodology of hadīth. In the research, firstly, the terms as-sunne as-sābite, mutawātir khabar, and āhād khabar that al-Jaṣṣās used concerning khabar were examined. Then, the following topics were discussed: the understanding of acceptance, which affects the view of the khabar at the level of tawātur; the information value of the khabar al-wāhid; the examples of the khabar al-wāhid; what is meant by the concept of “people/ummah” in the expression of “تَلَقَّى الْأُمَمَةُ النَّاسَ بِالْقَوْلِ” and the concept of accepted khabar according to hadīth methodologists.

Keywords: Hadīth, Akhbar al-ahad, al-Jaṣṣās, *al-Fuṣūl fī al-uṣūl*, Acceptance.

Citation: Bilgin, Recep. “The Phenomenon of “Khabar Accepted by People” Used by Al-Jaṣṣās About the Khabar al-Wāhid Within the Framework of His Work Named *al-Fuṣūl fī al-uṣūl* and Its Place in the Methodology of Hadīth”. *Marifetname* 10/2 (December 2023), 365-400.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1321457>

Date of Submission	01.07.2023
Date of Acceptance	20.09.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Recep Bilgin)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmaneetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Author publishing with the journal retains the copyright to his work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hadis ilminin esas konusunu teşkil eden ve usûlcülerin en çok üzerinde durduğu bilgi kaynağı, haberdir. Haber, genel olarak yazılı ve yazısız tüm sözler için kullanılan bir ifade olsa da daha dar mânada ve kavramsal düzeyde Kur’ân ve sünnetin muhtevasında bulunan sözleri ifade etmek için kullanılır. Tamamı mütevâtir olması hasebiyle Kur’ân, hadis ilmi sahasının dışındadır. Hadis usûlünde, bazı istisnalar hariç tutulacak olursa sübûtü açısından tamamı sahih/kat’i olduğundan mütevâtir hadisler genel olarak ele alınmaz. Hadis usûlünde hadisler daha çok âhâd ve meşhur haber şeklinde tasnif edilerek inceleme konusu yapılır. Şer’î delillerden hüküm çıkarma ilmi olan fıkıh usûlünde hadis malzemesi ikinci kaynak değerinde olduğu için önemli bir yer tutar. Haberin bir türü olan hadis, hadis usûlcüleriyle özellikle fıkıh usûlcülerinin uğraşı sahası olmuştur. Haber konusunu teorik ve pratik düzeyde ele alan ve sahasında ilk olma özelliği taşıyan eserlerin başında Cessâs’ın (ö. 370/981) *el-Fuşûl fi’l-uşûl*’ü gelmektedir. Cessâs bu eserinde haber konusunu etraflıca ele almış ve ilerleyen süreçte gerek fıkıh gerekse hadis usûlcülerinin işlediği konulara dikkat çekmiştir.

Cessâs, *el-Fuşûl*’de haber-i vâhid konusunu “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığında ele alırken haber-i vâhidin mütevâtir derecesinde olan türüne de dikkat çeker. Bu türün mütevâtir derecesine yükselmesinin gerekçesini de “بِالْقَبُولِ النَّاسُ تَلَقَّاهُ/insanların kabulle karşılama” şeklinde açıklar. Haber-i vâhidin, insanların/ümmetin kabulle karşılaşmış olması ya da haber-i vâhidin üzerinde ümmetin ittifakının oluşmasıyla o haberin ümmet arasında meşhur olması konusunda ince farklar vardır. Bir haberin meşhur olması, onun ümmet tarafından kabulle karşılanmasını gerektirmez. Dolayısıyla

meşhur/müstefiz kavramıyla özellikle usûlcülerin “تَلَقَّاهُ النَّاسُ/الْأُمَّةُ بِالْقَبُولِ” cümlesindeki mefhumu ifade etmek için tek kelimeyle kullandıkları *telakki* kavramı, habere nitelik ve değer katması açısından birbirinden farklıdır. Öte yandan hadis usûlcülerinin, sahih hadisin derecelerini ele aldıkları bölümde Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine atfen kullandıkları *telakki* kavramıyla, Cessâs'ın haber-i vâhid özelinde kullandığı *telakki* kavramı, habere kattığı kuvvet bakımından birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Cessâs'ın *telakki* kavramıyla ifade ettiği haber anlayışının tahlil edilmesi, fıkıh ve hadis usûlünde meşhur/müstefiz haberin neden farklı kategorilerde değerlendirildiğini ve *telakkinin* habere kattığı değerini ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Cessâs'ın hadis anlayışı¹ ve genel olarak onun haber-i vâhid anlayışı² hakkında akademik çalışmalar yapılmışsa da *el-Fușûl*'de “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” özelinde onun mütevâtir derecesinde olan haber-i vâhid bağlamında kullandığı *telakki* görüşü ile *telakkinin* hadis usûlünde hangi alanlarda kullanıldığı ve ne gibi tartışmalara yol açtığı üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Cessâs'ın *telakki* kavramına yüklediği anlamın haber açısından değeri ve *telakki* olgusunun hadis usûlündeki yerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Hadis usûlündeki

¹ Nejla Hacıoğlu, “*El-Fușûl Fi'l-Usûl*” İsimli Eseri Bağlamında Cessâs'ın Hadis İlmindeki Yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

² Ömer Korkmaz, “Usûlün Fürû'a Yansımaları Bağlamında Cessâs'ın Âhâd Haber Anlayışı -Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 269-297; Mustafa Gınbıroğlu, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın (M. 917/981) Âhâd Habere Yaklaşımı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

telakki olgusunun ortaya çıkarılmasıyla, alandaki boşluğun doldurulacağı ve literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Araştırmada öncelikli olarak Cessās’ın haberle ilgili kullandığı es-sünnetü’s-sâbite, mütevâtir haber ve âhâd haber kavramları üzerinde durulacaktır. Ardından haber-i vâhidin tevâtür derecesinde görülmesine etki eden *telakki* anlayışı; bu anlayış çerçevesinde haber-i vâhidin bilgi değeri, haber-i vâhid örnekleri; “تَلَقَّى الْأُمَمَةَ/النَّاسَ بِالْقُبُولِ” ifadesinde geçen “insanlar/ümme” kavramıyla kimlerin kastedildiği ve hadis usûlcülerine göre kabulle karşılanmış (telakkî bi’l-kabûl) haber anlayışı gibi hususlar ele alınacaktır.

1. Cessās’ın Haber Teorisi ve Kabulle Karşılanmış Haber Anlayışı

1.1. Haber

Cessās, *el-Fușûl fi’l-uşûl*’ünde haberi; “mütevâtir ve mütevâtir olmayan haber” başlığıyla, ikili tasnife tabi tutarak inceler. Bu başlık altında Ebû Mûsâ İsâ b. Ebân’ın (ö. 221/836) haberin kısımlarıyla ilgili yapmış olduğu “doğruluğu bilinen, yalan olduğu bilinen ve doğru veya yalan olması mümkün olan haberler” şeklinde üçlü taksime de yer vererek haberi daha geniş bir çerçevede ele alır.³

1.1.1. es-Sünnetü’s-Sâbite ve Mütevâtir Haber

Cessās’ın, *el-Fușûl*’de hadis usûlünün ana konuları arasında yer alan haber hakkında kullandığı kavramlardan birisi “es-Sünnetü’s-sâbite”dir. Onun kullandığı bu kavram, hem hadis usûlü anlayışını ortaya çıkarmak hem de haber teorisini nasıl ele aldığını anlamak açısından önem

³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessās, *el-Fușûl fi’l-uşûl* (Küveyt: Vizâratü’l-evkâf ve’ş-şu’uni’l-İslâmiyye, 1414/1994), 3/35.

arz etmektedir. Cessâs'ın bu tabirle neyi kastettiği hususunun ortaya çıkarılması, hadis usûlü konuları arasında yer alan hadislerin sınıflandırılması hususunda bize önemli ipuçları verecektir.

Cessâs mütevâtir haberi, “sayısının çok olmasından dolayı yalan üzerinde birleşmeleri âdeten mümkün olmayan özellikte bir topluluğun naklettiği haber” şeklinde tanımlar. Ayrıca mütevâtiri kendi içerisinde farklı alt birimlere de ayırarak tasnif eder.⁴ Cessâs'ın mütevâtir tanımlamasıyla hadis usûlünde geçen mütevâtir tanımlamaları, bazı yönlerden birbirinden farklıdır. Cessâs haberi, hadisten bağımsız olarak “mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz/haber” bağlamında ele almakta ve değerlendirmektedir.⁵

Cessâs'ın haber anlayışına göre daha dar bir mânada ele aldığı mütevâtir hadis kategorisinde değerlendirilebilecek tarzda kullandığı kavramlardan birisi *es-Sünnetü's-sâbite*'dir. O, *el-Fuṣūl*'de “السُّنَّةُ الثَّابِتَةُ” kavramını 19 kez kullanır.⁶ Müellif bu kavrama, tahsisin gerçekleştiği durumlar bahsinde Kur'ân'ın sünnetle tahsis edilmesi;⁷ âmmın haber-i vâhid ile tahsisi;⁸ âm, hâs, mücmel ve müfesser;⁹ nassa ziyâdenin hükmü;¹⁰ neshin çeşitleri;¹¹ şer'u men kablenâ;¹² dinî konularda haber-i vâhidin hükmü;¹³ haber-i vâhidin kabul şartları;¹⁴ haber-i vâhidin muteber

⁴ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/37.

⁵ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/37.

⁶ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/144, 155, 163, 170, 207, 418, 2/319, 323, 324, 3/26, 108, 113, 114, 136, 4/105, 109, 273.

⁷ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/144.

⁸ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/155, 163, 170.

⁹ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/418.

¹⁰ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 2/319.

¹¹ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 2/323, 324.

¹² Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/26.

¹³ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/108.

¹⁴ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/113, 114.

olma durumları;¹⁵ kıyasın kullanılamayacağı durumlar¹⁶ ve icthad ehlinin vasıfları gibi konularda atıf yapar.¹⁷ Müellif eserinde bu kavramı tanımlamamış olsa da bazı yerlerde kullandığı ibarelerden hareketle bu kavramla hangi sünneti kastettiği hususunda bir sonuca varmak mümkündür.

Cessâs, *es-sünnetü's-sâbite* kavramını bazen “السُّنَنُ الثَّابِتَةُ مِنْ طَرِيقٍ” *İlim gerektiren bir yolla elde edilmiş sünnet-i sâbite*”,¹⁸ “السُّنَّةُ الثَّابِتَةُ مِنْ طَرِيقِ التَّوَاتُرِ/Tevâtür yoluyla elde edilmiş sünnet-i sâbite”¹⁹, “السُّنَّةُ الثَّابِتَةُ مِنْ جِهَةِ التَّوَاتُرِ/Tevâtür cihetiyle elde edilmiş sünnet-i sâbite”;²⁰ bazen “السُّنَنُ الثَّابِتَةُ مِنْ طَرِيقِ الْبَيِّنِ/Yakîn yoluyla elde edilmiş sünnet-i sâbite”;²¹ bazen de “السُّنَّةُ الثَّابِتَةُ مِنْ جِهَةِ الْإِسْتِفَاضَةِ/İstifâza ciheti bakımından sünnet-i sâbite” şeklinde kullanmıştır.²² Cessâs’ın, eserinin bir yerinde istifâza ile tevâtürü “فَصَارَ ذَلِكَ مِنْ أَخْبَارِ الْإِسْتِفَاضَةِ وَالتَّوَاتُرِ”²³ “ان يَكُونَ نَقْلُهُ مِنْ طَرِيقِ التَّوَاتُرِ”²⁴ cümlesinde yan yana kullanması, onun anlayışında bu iki haberin bir birinden farklı olduğu izlenimini vermektedir. Buradaki bilgiden hareketle Cessâs’ın *es-sünnetü's-sâbite* kavramıyla hem mütevâtir hem de müstefiz hadisleri kastettiği söylenebilir.

Bir fıkıh âlimi olan Cessâs’ın anlayışında müstefiz haber, hadis usûlcülerinin ve muhaddislerin terminolojisinde meşhur hadis olarak isimlendirilir. Cessâs’ın *es-Sünnetü's-sâbite* terimini, râvilerin sayısı

¹⁵ Cessâs, *el-Fuşûl*, 3/136.

¹⁶ Cessâs, *el-Fuşûl*, 4/105, 109.

¹⁷ Cessâs, *el-Fuşûl*, 4/273.

¹⁸ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/163.

¹⁹ Cessâs, *el-Fuşûl*, 2/319, 323, 3/114.

²⁰ Cessâs, *el-Fuşûl*, 2/324.

²¹ Cessâs, *el-Fuşûl*, 3/108.

²² Cessâs, *el-Fuşûl*, 4/105.

²³ Cessâs, *el-Fuşûl*, 3/118.

²⁴ Cessâs, *el-Fuşûl*, 3/117.

bakımından mütevâtir, âhâd ve meşhur şeklindeki üçlü taksimde mütevâtir ve müstefiz haberleri içine alacak şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Cessâs'ın, *es-Sünnetü's-sâbite* ifadesiyle, âhâd hadislerin dışında kalan ve kesin olarak sahih olup yakîn ifade eden hadisleri kastettiğini, “وَأَمَّا تَخْصِيصُ عُمومِ الْقُرْآنِ وَالسُّنَّةِ الثَّابِتَةِ بِخَبَرِ الْوَاحِدِ وَبِالْقِيَاسِ،” Kur'ân ve sünnet-i sâbitenin âm lafızlarının haber-i vâhid ve kıyas ile tahsis edilmesi” ifadesinden çıkarmak mümkündür. Cessâs kategorik olarak mütevâtir haberle müstefiz haber arasında bir fark görmeden her ikisini birbiriyle aynı mânalara gelecek şekilde kullanır. Cessâs'ın kullanımlarında mütevâtir ve meşhur/müstefiz, terimsel anlamda birbirinden bağımsız olarak konumlandırılmamıştır. Cessâs'ın istifâzayı, tevâtürle birlikte kullanması, meşhur haberin Hanefiler'in dışındakiler ile hadis usûlcülerinin benimsediği gibi âhâd haber değil, mütevâtir haber kapsamında yer almasına zemin hazırlamıştır.

Cessâs'ın *es-Sünnetü's-sâbite* tabiriyle atıf yaptığı hadis türünü, onun mütevâtir haber taksiminin birinci kısmında yer alan “zorunlu bilgi ifade eden, doğruluğunu ispat edecek karine, delil ve araştırmaya gerek duyulmayan”²⁵ mütevâtir haber kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ona göre tevâtür yoluyla elde edilmiş sünnet-i sâbite, Kur'ân'ın nassı gibi kesin bilgi ifade eder.²⁶ Mütevâtir haberin bilgi değeri duyularla elde edilen bilgi gibi zarurî ve bağlayıcı düzeydedir.²⁷

Cessâs'ın henüz hadis usûlü ilminin teşekkül etmemiş olduğu bir dönemde, doğrudan “mütevâtir sünnet” ya da “mütevâtir hadis” tabirini kullanmasa da “tevâtür yoluyla elde edilmiş sünnet” tabirini kullanması, onun erken dönemde kendine has bir hadis usûlü anlayışının olduğunu

²⁵ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/37.

²⁶ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/114.

²⁷ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/35.

göstermektedir. Cessâs’ın çağdaşı olan İbn Hallâd er-Râmhürmüzî’nin (ö. 360/971) *el-Muḥaddisü’l-fâşil beyne’r-râvî ve’l-vâ’î* isimli eseri ile Hâkim en-Nisâbüri’nin (ö. 405/1014), *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-ḥadîş* isimli usûl eserlerinde terimsel anlamda mütevâtir haber konusuna ve kavramına yer verilmediği görülmektedir.²⁸ Hadis usûlü eserlerinde haberi, mütevâtir ve âhâd şeklinde iki kısma ayırarak tasnif eden ilk usûlcü, Hatîb el-Bağdâdî’dir (ö. 463/1071).²⁹ Bağdâdî’nin haberi mütevâtir ve âhâd şeklinde iki kısma ayırarak tahlil etmesi, Cessâs’ın yaklaşımıyla benzerlik göstermektedir. Bağdâdî’nin haber taksimi, usûlcü ve kelâmcıların metoduna uygun bir görünüm arz etmektedir. Bağdâdî’nin haber metodu, bir hadis usûlü eserinde konunun ilk defa bu şekilde işlenmesi bakımından orijinallik içerse de bu taksimin ondan bir asır evvel Cessâs tarafından ele alınmış olması, Cessâs’ın sadece fıkıh usûlüne değil, hadis usûlündeki kavramların gelişmesine ve teşekkülüne de önemli katkı sağladığının bir delili olarak değerlendirilebilir. Cessâs’ın “السُّنَّةُ الثَّابِتَةُ مِنْ جِهَةِ التَّوَاتُرِ” ifadesiyle, ilk defa bir hadis usûlü eserinde Bağdâdî tarafından iki yerde kullanılan “السُّنَّةُ الْمُتَوَاتِرَةُ” kavramı da birbiriyle benzerlik göstermektedir.³⁰

İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), meşhur hadis konusunu işlerken meşhurun bir mânasının da fıkıh ve fıkıh usûlcülerinin terminolojisinde mütevâtir olduğunu açıklar ve her ne kadar Hatîb el-Bağdâdî mütevâtiri kullanmış olsa da hadisçilerin terimsel anlamda

²⁸ Ebû Muhammed Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü’l-fâşil beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, (Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1404/1984); Hâkim en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-ḥadîş*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Kahire: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1397/1977).

²⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ‘ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî & İbrâhîm Hamdi el-Medenî (Medîne: el-Mektebetü’l-‘ilmiyye, 1357/1938), 16.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 17.

mütevâtiri kullanmadıklarını belirtir.³¹ İbnü's-Salâh, Bağdâdî'nin bu tavrıyla ehl-i hadîsin dışında bir metot takip ettiğini söyler ve onun mütevâtiri bu şekilde ele almasını ehl-i hadîsin mesleğinin mütevâtiri kapsamamış olmasıyla gerekçelendirmeye çalışır. İbnü's-Salâh'ın meşhurun, mütevâtir mânasının fıkıh ve usûl-ü fıkıhta kullanıldığına ilişkin hatırlatması müteahhirûna ait sonraki usûl eserlerinde de vurgulanmıştır.³²

Tâhir el-Cezâirî (ö.1338/1920) *Tevcihü'n-nazar ilâ uṣûli'l-eşer*'inde mütevâtirin, sanki meşhurun kısımları arasında yer alıyormuş şeklinde yapılan tariflerin Cessâs'ın yolunu takip etmelerinden kaynaklandığını belirtir ve Cessâs'ın meşhuru, mütevâtirin iki kısmından biri olarak taksim etmesinden ileri geldiğini söyler.³³ Ancak Cessâs'ın mütevâtir taksimine ve tanımlamalarına bakıldığında bu taksimatta meşhurun yer almadığı görülür. Cezâirî'nin böyle bir sonuca varması, Cessâs'ın mütevâtirin ikinci kısmını “مَا يُعْلَمُ صِحَّتُهُ بِالِاسْتِدْلَالِ/haberinin sıhhati istidlal yoluyla bilinir”³⁴ cümlesinde geçen “istidlâl/nazar” ifadesiyle meşhuru bu kapsama aldığı çıkarımına dayandığı anlaşılmaktadır.³⁵ Cessâs'a göre mütevâtirin ikinci kısmındaki bu tarz haberler, zarurî bilgi ifade etmez. Cezâirî'nin bu şekilde Cessâs'a atıfta bulunması, onun hadis usûlü üzerindeki etkisinin bir göstergesi kabul edilebilir.

³¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdîrahmân İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1406/1986), 267.

³² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru tayyibe, ts.), 2/621.

³³ Tâhir b. Muhammed el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ uṣûli'l-eşer*, thk. Abdülfettâh Ebü Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416/1995), 1/111.

³⁴ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 3/48.

³⁵ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ uṣûli'l-eşer*, 1/114.

1.1.2. Haber-i Vâhid

Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*'ünde haber konusuna ayrı bir önem vermiş ve haberi bölümlere ayırarak mütevâtir ve mütevâtir olmayan haber şeklinde tasnif etmiştir. Mütevâtir olmayan haberi “naklinde anlaşmaları ve ittifak etmeleri mümkün olan özellikte bir kişinin ve topluluğun naklettiği haber” şeklinde tanımlar.³⁶ Onun bu tanımı, hadis usûlcülerinin meşhur hadis tanımına da uymaktadır. Ancak Cessâs bu tanımı, meşhur haberi değil, haber-i vâhidi kapsayacak şekilde kullanır.

Cessâs, haber-i vâhid konusunu hem haberin taksimi bölümünde müstakil bir başlık altında hem de Kur'ân'da ve sünnet-i-sâbite'de yer alan âm lafızların haber-i vâhid ve kıyas ile tahsis edilip edilemeyeceği bahsinde geniş olarak ele alır. Bu bölümde Cessâs'ın “telakkî bi'l-kabûl edilmiş haber” mefhumu ve onun hadis usûlü anlayışı, “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” ekseninde incelenecektir.

Cessâs'a göre Kur'ân'da ve sünnet-i sâbitede yer alan, ittifak/icmâ ile tahsis edilmemiş, beyana ihtiyaç duymayan ve mânası/muradı açık olan âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi caiz değildir. İttifak/icmâ ile tahsis edilen, birden fazla mânaya gelen, mânası hakkında selevin ihtilaf ettiği, ictihad ile zâhiri terk edilen ve ihtilafına cevaz verilen ve mücmel olup beyana ihtiyaç duyan lafızlar haber-i vâhid ile tahsis edilebilir.³⁷ Cessâs, İŝâ b. Ebân'ın ittifak/icmâ ile tahsis edilmemiş Kur'ân'ın zâhirinin haber-i vâhid ile tahsis edilemeyeceği görüşünde olduğunu belirtir. Ayrıca İŝâ b. Ebân'nın ilim ehlinde bazıların Kur'ân'ın bütün âyetlerini hâs kategorisinde değerlendirdiğini ve haber-i vâhid ile Kur'ân'ın tahsis

---

³⁶ Cessâs, *el-Fuşûl*, 3/37.

³⁷ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/155-156.

edilebileceğini söylediğini nakleder.³⁸

Cessâs'ın âmmın tahsis edilmesiyle ilgili olarak verdiği haber-i vâhid örneklerinden birisi “ta‘zîbü'l-meyyit” hadisidir. Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer'in Hz. Ömer'den rivayet ettiği “Şüphesiz, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir.”³⁹ hadisine, Kur‘ân'da geçen “*Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.*”⁴⁰ âyetini delil göstererek karşı çıkmıştır. Cessâs, Hz. Âişe'nin, hadisin zâhir mânasını “başkasının fiilinden dolayı ölüye azap edilir” şeklinde yorumladığı için hadise itiraz ettiğini belirtir.⁴¹ Cessâs Hz. Ömer'in ve Abdullah b. Ömer'in çirkin olmayan tarza ağlamaya cevaz verdiklerini belirterek aslında hadisin manası konusunda Hz. Âişe'nin her iki sahâbeye muhalefet etmemiş olduğunu söyler ve konuya şu şekilde açıklık getirir: “Arap örfünde ağlamak ta‘diddir “التَّعْدِيدُ” (ölünün arkasından ağıt yakmak ve onun menkıbelerini anlatmaktır). Araplar, savaşma, esir alma ve öldürme konusunda birbirleri arasında yarış halinde olduklarından dolayı Câhiliye döneminde ölülerini sürekli anıp dururlardı. Peygamber (s.a.v.) de kendisini dinleyip de bu şekilde ta‘did yapanlara yönelik olarak bu fiilleri yapanlara azap edilir demiştir. Hz. Ömer ve oğlunun, onun rivayetini kabulü doğru bir yaklaşımdır. Hz. Âişe'nin, Ömer'in rivayetine karşı çıkması da doğru başka bir yaklaşımdır. Eğer denilirse ki: “Âişe (r.anhâ) bu hadise karşı çıktı, çünkü bir insanın fiilinden dolayı başka bir insanın azap görmesi hikmet açısından doğru

³⁸ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/157.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001), “Cenâ‘iz”, 33; “Megâzî”, 34, 46, 83; “Ahkâm”, 49; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Cenâ‘iz”, 16, 22.

⁴⁰ el-En‘âm 6/164.

⁴¹ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/160.

olmadığı için akıl bunu uzak görür.” Buna şu şekilde cevap verilir: “Zâhirine hamledildiğinde akıl bunu reddeder. Nitekim Âişe (r.anhâ) Kur’ân’ın zâhirine aykırı olmasının, hadisin reddedilmesine yol açan ve kabulünü engelleyen sebeplerden biri olduğunu haber vermiştir. İbn Ebî Müleyke’den, Hz. Ebû Bekir’in sahâbeyi topladığı ve onlara şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Siz, Resûlullah’tan (s.a.v.) kendi aranızda ihtilafa düştüğünüz hadisler naklediyorsunuz. Sizden sonraki insanlar ise daha çok ihtilafa düşeceklerdir. Size gelip bir şey soranlara ‘Aramızda Allah’ın kitabı vardır’ deyin. O kitabın helalini helal, haramını haram kabul edin.”⁴² Cessâs, Hz. Ebû Bekir’in bu şekilde Allah’ın kitabına dönülmesini emrettiğini ve âhâd haberlerle Kur’ân’a karşı çıkılmasını engellediğini belirtir.⁴³

Cessâs’ın “ta‘zîbü’l-meyyit” hadisi çerçevesinde haber-i vâhidle ilgili olarak ortaya koyduğu yöntemle bakıldığında onun bir taraftan haber-i vâhidle Kur’ân’ın tahsis edilemeyeceği yönünde bir yaklaşım sergilerken bir taraftan da haber-i vâhidle gelen bilginin işlevsel bırakılmaması gerektiği şeklinde bir anlayışa sahip olduğu görülür. Haber-i vâhidin ve Kur’ân’ın zâhirî anlamı esas alındığında, haber-i vâhid Kur’ân’ı tahsis edemez. Ancak haber-i vâhidin Kur’ân’la çelişkili gibi görünmesi, Hz. Âişe örneğinde olduğu gibi haber-i vâhidin inkârı ya da reddedilmesini gerektirmez. Cessâs, Kur’ân ve haber-i vâhid delilleri arasında zâhiren bir tutarsızlık olduğunda Kur’ân’ın zâhirî anlamı yerine hadisin mânasının ve vurûd sebebinin araştırılıp Hz. Peygamber’in beyanlarının sadece hakikat değil, aynı zamanda örfî anlamlar içermiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Cessâs’ın hem Hz. Ömer’in rivayetine

---

⁴² Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/161.

⁴³ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/161.

karşı çıkan Hz. Âişe'nin yaklaşımını hem de İbn Ömer'in rivayetini sahih olarak kabul etmesi, onun haber-i vâhid türü hadislerin sırf Kur'ân'ın zâhirine aykırı diye şâz olarak kabul edilmemesi gerektiğini ve hadisin farklı mâna ve yönlerinin olabileceğini ortaya koymaktadır.

Son tahlilde Cessâs'ın ortaya koyduğu yorum çerçevesinde “ta'zîbü'l-meyyit” hadisinde ölen bir kimsenin ailesinin *bükâsı* sebebiyle azap çekmesi, gerçek anlamda bir ağlamadan dolayı değil, ailesinin onun arkasından Allah katında meşrû olmayan haksız/kötü fiillerini iyiymiş gibi anlatıp durmasından dolayıdır. Hz. Peygamber'in bu hadisle, haksız fiillerin güzel menkıbelerle süslenip anlatılmasıyla, kan davası gibi kötü fiilleri teşvik ettiğinden dolayı Câhiliye âdetlerinin kaldırılmasını amaçlamış olduğu söylenebilir.

Cessâs, “ta'zîbü'l-meyyit” hadisi çerçevesinde haber-i vâhidle ilgili ortaya koyduğu değerlendirmelerden sonra problemin çözümüne ilişkin temel bir yaklaşım ortaya koyar. Cessâs'a göre hakkında nas ve icmâ bulunmayan hükümlerin belirlenme/isbat yöntemi iki şekilde olur. Birincisi, hükümle ilgili ilim ifade edecek kesin bir delilin bulunmasıdır. İkincisi ise hükümle ilgili ilim ifade edecek kesin bir delilin bulunmaması, ictihad ve galip zanla hükme varılmasıdır. Cessâs'ın birinci yöntemle daha önce benzeri hakkında belirli bir hüküm bulunan kıyasa, ikinci yöntemle de ictihada atıf yaptığı söylenebilir. Cessâs'a göre kural olarak ilim ifade eden bir yöntemle sabit olmuş her şeyin/hükümlerin, ilim ifade etmeyen bir yöntemle terk edilmesi caiz olmadığı gibi haber-i vâhidle Kur'ân'ın zâhirine ve mütevâtîr sünnete itirazda bulunmak da caiz değildir. Bu durumda haber-i vâhidin kabulü ancak ictihad ve râviye olan hüsn-i zan cihetiyledir.⁴⁴

⁴⁴ Cessâs, *el-Fușûl*, 1/161-163.

Cessās, ictihat ve hakikat ifade etmeyen gâlip zan yoluyla mubah olduğu hükmüne varılan ticaret gibi amelî hükümlerin, haber-i vâhid ile terk edilebileceğini belirtir. Ona göre ictihat ve galip zan yoluyla elde edilmiş hüküm zorunlu değildir, haber-i vâhid ve kıyas yoluyla elde edilmiş bir hükmün zorunlu olması, galip zan cihetiyledir, hakikat cihetiyle değildir.⁴⁵ Ayrıca haber-i vâhid, ilim gerektirmez, amel gerektirir. Haber-i vâhidle amelin vücubu, Kur’ân ve mütevâtir sünnetle sabit olan amelin vücûbu gibi eşit değildir, vücûbun da kendi içerisinde dereceleri vardır, bazıları bazısına göre daha güçlüdür. Kur’ân ve mütevâtir sünnetin vücûbiyeti, terki konusunda ictihada imkân bırakmayacak derecede hakikîdir. Ancak haber-i vâhidin vücûbiyeti, terkinde ictihada imkân tanır. Bu sebeple, haber-i vâhidle sabit olmuş bir ameli, onun vücûbiyetine inanmasına rağmen terk edenin günahı, Kur’ân’ın âm lafızlarıyla sabit olmuş bir ameli terk edenin günahı kadar değildir.⁴⁶

1.1.3. Haber-i Vâhidin Tevâtür Derecesinde Olması

Cessās, haber-i vâhid konusunu işlerken, “تَقَاةُ النَّاسِ بِالْقَبُولِ/insanların kabulü karşıldıkları haber-i vâhid”in, mütevâtir gibi işlem göreceğini, bu şekildeki bir haber-i vâhidin bilgi gerektireceğini ve bununla Kur’ân’ı tahsis etmenin caiz olduğunu söyler. Cessās, bu şekildeki bir haberin iki açıdan bilgi gerektireceğini belirtir. Birincisi; selefin, haberin reddi ve kabulü konusunda ictihada cevaz vermesi ve haberlerin kabulü konusundaki şartlar hakkında tartışmalar bulunmasına rağmen bu tarz haberin kullanılması ve haberle amel edilmesidir. Eğer selef, bu tarz haberin sıhhatini ve doğruluğunu bilmemiş olsalardı, bu

⁴⁵ Cessās, *el-Fuṣūl*, 1/164.

⁴⁶ Cessās, *el-Fuṣūl*, 1/170.

haberinin kabulü ve kullanımını hususunda kendi aralarında ittifak etmezlerdi. Selef arasında haberinin kabulü, naklin sıhhatinden dolayı bilgi gerektiren bir yöndür.⁴⁷ İkincisi, selef bir hususta ittifak ettiğinde orada icmâ meydana gelir. Bazıları münferit olarak farklı düşünseler de bu düşünce şâz olur. Münferit olarak muhalefet etmek, icmânın sıhhatine zarar vermez. Muhalefet edenin karşı çıkmasına da iltifat edilmez. Bundan dolayı da bu şekildeki bir icmâ ile zâhîrin tahsisi caizdir. Burada haber hakkındaki icmânın, âhâd yolla meydana geldiği iddiasına Cessâs, “eğer böyle olsaydı elbette icmâ haber-i vâhîde tabi olurdu, bu da aslı olmasından dolayı haber-i vâhidin, onun bir fer‘î konumunda olan icmâdan daha güçlü olmasını gerekli kılardı” şeklinde cevap verir. Cessâs hiçbir ilim ehlinin haber-i vâhîdi icmâdan daha öncelikli görmediğini ve herkesin icmâyı haber-i vâhîdden daha muteber gördüğünü söyler.⁴⁸ Cessâs'ın burada verdiği bilgilere bakıldığında, ahâd yolla nakledilen ittifakla, tevatür yolla nakledilen icmâyı birbirinden ayırdığı görülür.

Cessâs, haber-i vâhidin icmâ ile reddedileceğini, icmânın haber-i vâhidle reddedilemeyeceğini söyler ve Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiği, “Kim bir ölü yıkarsa gusletsin; kim de onu taşırrsa abdest alsın.”⁴⁹ ve “Abdest alırken Allah Teâlâ'nın ismini zikretmeyen kimsenin de abdesti yoktur.”⁵⁰ haberinin hilafına fakihlerin icmâ ettiğini,

⁴⁷ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/175.

⁴⁸ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/175.

⁴⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 15/334; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Kitâbü'l-Muşanneffî'l-ehâdîs ve'l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1988), 2/470, 3/47; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/448, 449.

⁵⁰ İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1395/1975), “Tahâret”, 41; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru'r-

bundan dolayı da haber hakkında fakihlerin icmâsının geçerli olduğunu ve icmânın haberden daha evla olduğunu belirtir.⁵¹ Cessâs haber-i vâhidin hilafına icmânın geçerli olduğu hususların sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade eder. O, icmânın haber-i vâhidle uygunluk gösterdiğinde, haberin âhâd olmasından dolayı değil, sıhhatinden dolayı onunla amel etmek gerektiği görüşündedir. Ayrıca icmân re'yi doğrulayıp ona muhalefeti engellediği gibi, haber-i vâhidi de doğrulayıp ona yapılan itirazı engellediğini söyler. Durum böyle olunca da insanlar arasında kabul edilen haberle, bu haberin gelişi haber-i vâhid yoluyla olsa bile, Kur'ân'ın zâhiri tahsis edilebilir.⁵²

Cessâs, başlangıçta âhâd olarak kabul edilen ancak başka sahâbiler tarafından rivayet edildiği bilinen ve selefın de kabul ettiği haberin, mütevâtir haber derecesinde olduğunu belirtir. Ayrıca bu gibi haberle, ümmet arasındaki kabulü ve insanlar arasındaki kullanımından dolayı Kur'ân'ın neshedilebileceğini söyler.⁵³

Cessâs'ın “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığında konuyu icmâya getirmesi ve icmâ ile haber-i vâhid arasında mukayeseler yapması, insanlar tarafından kabulle karşılanan ve onaylanan haber-i vâhidlerin, kategorik olarak derecesinin daha üstün olduğunu göstermek içindir. Cessâs'ın yaklaşımlarına bakıldığında haber-i vâhidin sadece râvi merkezli değil, aynı zamanda ihtiva ettiği bilgilerin insanlar arasındaki kabul telakkisine göre de bir değerlendirme yapmak gerektiği anlaşılmaktadır. Cessâs'ın haber-i vâhidi, icmâ ile ilişkilendirip insanlar

---

risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), “Tahâret”, 48; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî es-Sülemî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Tahâret”, 20.

⁵¹ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/175, 176.

⁵² Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/78.

⁵³ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1/78.

arasında kabulle karşılanan haber-i vâhîdi tevâtür derecesinde görmesinin, ilerleyen süreçte hadis usûlünde meşhur sünnetin haber-i vâhidin alt kategorisinde değerlendirilmesine imkân sağlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Cessâs'ın haber-i vâhid konusunda “kabulle karşılama/*telakkî*” özelliğine yüklediği anlamın, daha sonra benzer şekilde hadis usûlcüleri tarafından *Sahîhayn* üzerinde de icra edildiği görülür.

Cessâs'ın haber-i vâhidle ilgili olarak formüle ettiği “خَبَرُ الْوَاحِدِ إِذَا” İnsanlar kabulle karşıladıklarında haber-i vâhid, tevâtür derecesinde olur.” bilgisi, *el-Fuṣūl*'de benzer ibarelerle altı yerde tekrar eder.⁵⁴ Bunlardan üçü, “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi”;⁵⁵ biri, “âm, hâs, mücmel ve müfesser”;⁵⁶ biri de “ziyâdenin hükmü” bahsinde geçer.⁵⁷ Cessâs ayrıca haber-i vâhidin insanlar arasında kabulle karşılanmış türüne işaret ederken 10 yerde “فَدَّ تَلَقَّاهُ السَّلْفُ بِالْقَبُولِ”,⁵⁸ “تَلَقَّى النَّاسُ إِيَّاهُ بِالْقَبُولِ”,⁵⁹ “لَأَنَّ الصَّحَابَةَ فَدَّ تَلَقَّتْهُ بِالْقَبُولِ وَاسْتَعْمَلَتْهُ” şeklindeki ibareleri kullanır.

1.2. Haberi Telakkî bi'l-Kabûl Edenlerin Tayini

Cessâs, “تَلَقَّاهُ النَّاسُ بِالْقَبُولِ” ifadesinde geçen “insanlar” ifadesiyle haberin kabul gördüğü ve benimsendiği kesime atıfta bulunmaktadır. Haber-i vâhidle ilgili olarak “insanlar arasında kabulle karşılanması” özelliğine atıfta bulunurken, bir yerde bu kabulün gerekçesini ve mâkul zeminini “لَأَنَّ الصَّحَابَةَ فَدَّ تَلَقَّتْهُ بِالْقَبُولِ وَاسْتَعْمَلَتْهُ”/Çünkü sahâbe haberi kabul etmiş

⁵⁴ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/174, 178, 183, 1/418, 2/318.

⁵⁵ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/174, 178, 183.

⁵⁶ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/418.

⁵⁷ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 2/318.

⁵⁸ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 2/318.

⁵⁹ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/183.

⁶⁰ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/184, 418, 2/318, 360, 3/82, 87, 4/37, 45.

ve kullanmış” şeklinde açıklar.⁶¹ Cessās yine başka bir yerde “İnsanların haberi kabul etmelerinin mânası, o habere muhalefet eden hiç kimse yoktur demek değildir. O haberin özelliği, selefin çoğunluğunun onu bilmesi ve haberi veren hakkında diğerlerinin herhangi bir itirazı olmadan o haberi kullanmasıdır. Eğer onlardan (seleften) bir vakit sonra bir muhalif çıkarsa bu şâz olur, ona iltifat edilmez.”⁶² Cessās’ın buradaki açıklamalarında da görüleceği üzere “insanlar” ifadesiyle selef yani öncelikle sahâbe ve tâbiûn ulemâsı kastedilmektedir. Kaynaklarda zaman zaman insanlar lafzı yerine “تَلَقَّى الْأُمَّةَ بِالْقَبُولِ” şeklinde ümmet lafzının kullanıldığı görülür.⁶³ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) konuyla ilgili bilgileri naklettiği yerde ümmeti, “ictimaî heyet (müctehit âlimler)” olarak isimlendirir.⁶⁴

İbnü’s-Salâh’ın “ümmetin kabulü kaşılacağı *Sahîhayn*” ifadesinde geçen *ümmet* hakkında Süyûtî (ö. 911/1505) iki ayrı yorum ihtimalinden bahseder ve her iki yorumu da eleştirir. Birinci ihtimale göre ümmetten maksat eğer “bütün ümmet” ise bunun geçersizliği çok açıktır. Çünkü *Sahîhayn*, sahâbe, tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn, mezhep imamı, huffâz ve münekkitler asrından sonra, üçüncü asırda tasnif edilmiştir. İkinci ihtimale göre *Sahîhayn*’den sonra gelen “tamamı değil, bazı” kastedilmişse bu durumda ümmetin ismetinin sübutu karar kılmamış olur. Eğer *Sahîhayn*’nin bütün hadisleri üzerinde bir kabul sağlandığı kastedilmişse bu da doğru değildir. Çünkü *Sahîhayn*’nin bazı hadisleri hakkında Dârekutnî ve İbn Hazm gibi bazı hadis otoritelerinin tenkitleri

⁶¹ Cessās, *el-Fuşûl*, 1/183.

⁶² Cessās, *el-Fuşûl*, 1/184.

⁶³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-‘hadîs*, 29.

⁶⁴ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Cevâbu’l-i ‘tirâdâtü’l-Mısriyye ‘ale’l- fütüya’l-Hameviyye*, thk. Muhammed Azîz Şems (Riyad: Dâru ‘atâ’âtü’l-‘ilm, 1440/2019), 44.

olmuştur.⁶⁵ Süyûtî'nin bu değerlendirmelerine ek olarak Emîr San'ânî (ö. 1182/1768) de ümmetten maksadın genel anlamda bir ümmetin mi yoksa özel anlamda bir ümmetin mi kastedildiği sorusunu sorar ve özel anlamda müçtehitlerin kastedildiğini ve genel anlamda ümmetin kastedilmediğini belirtir.⁶⁶

Haberin kabulle karşılandığı kesim arasında, başta fakihler olmak üzere hadisçiler ve usûlcülerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Mezkûr gruplar, haberin insanlar arasında kabul görmesinde ve yaygınlık kazanmasında etkili olan başat aktörlerdir. Bu grupların tesiriyle haberin halk/ümmet arasında yaygınlık göstermiş ve benimsenmiş olması söz konusudur.

2. Muhaddislere Göre Kabulle Karşılanmış Haber Anlayışı

Hadis usûlü eserlerinde Cessâs'ın “insanların kabulle karşıladıkları haber” yaklaşımlarına benzer değerlendirmeler yapanlardan birisi de İbnü's-Salâh'tır. İbnü's-Salâh, sahih hadislerin derecelerini zikrettiği ve Buhârî ve Müslim'in dışındaki hadis uzmanlarının “sahih” dedikleri hadisler konusunu incelediği yerde Cessâs'la benzer yaklaşımlar sergiler. O, yedinci maddeyi işlerken “müttefkun aleyh” kavramının Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadislere verilen bir tabir olarak kullanıldığına işaret eder ve Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadislerin kabulü üzerinde ümmetin ittifakının ayrı bir bağlayıcılık özelliği olduğuna dikkat çeker.⁶⁷ İbnü's-Salâh ümmetin benimsediği hadislerin bazı

⁶⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Bahrü'l-lezî zehar fi şerhi Elfıyyeti'l-eşer*, thk. Ebü Enes Enis b. Ahmed b. Tâhir (Riyad: Mektebetü'l-ğurebâi'l-eseriyye, 1999), 1/350-352; M. Said Hatipoğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 1-14.

⁶⁶ Muhammed b. İsmâ'îl es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/93.

⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 28.

âlimlerce hataya açık olduğundan dolayı zan ile amel gerektirir görüşüne atıfta bulunmakla beraber, bu gibi haberlerin sıhhati kesin olduğu için “yakînî nazârî” bilgi ifade edeceğini belirtir. İbnü’s-Salâh, başlangıçta kendisinin de haberin *zan* ifade edeceği görüşüne meylettğini ve bunun daha güçlü olduğunu açıklar, ancak bu görüşten daha sonra vaz geçtiğini belirtir. İbnü’s-Salâh’a göre hatadan korunmuş olanların zannı hata yapmaz; ümmet, icmâ konusunda hatadan korunmuştur. Bundan dolayı ictihada dayalı icmâ kesin bir delil olur.⁶⁸ O, *Sahîhayn*’deki hadislerin sıhhatinin kesin olduğu üzerinde ümmetin kabul görüşünün, bir hüküm üzerinde anlaşmaya varılmış icmâ gibi etkili olduğunu belirtir.⁶⁹

Cessâs’ın, haberin insanlar arasında kabul edilmiş olduğunda ve icmânın haber-i vâhidle uygunluk gösterdiğinde, haber-i vâhidin sıhhat derecesinin artacağı yönündeki görüşüyle, İbnü’s-Salâh’ın hadis hakkındaki icmâ ve ittifakın “وَهَذِهِ نُكْتَةٌ نَفِيسَةٌ نَافِعَةٌ/bu değerli ve faydalı bir nüktedir/incelikdir”⁷⁰ sözü, bir haberin sıhhat değerini göstermesi bağlamında benzer niteliktedir. İbnü’s-Salâh, icmân faydalarıyla ilgili olarak, “Buhârî ve Müslim’in infirad ettiklerinde onların kitaplarından her birini ümmet kabul ettiğinden, sıhhatiyle kesinlik ifade eden kategoriye sokacağı” minvalinde açıklama yapar.⁷¹ Onun bahsettiği kategorik değişim, Cessâs’ta “mütevâtir derecesine yükselir” şeklinde benzerlik göstermektedir.

Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* isimli eserin mukaddimesinde İbnü’s-Salâh’ın “insanlar

⁶⁸ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulümü’l-ḥadîs*, 28.

⁶⁹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdîrahmân İbnü’s-Salâh, *Şıyânetü Şahîhi Müslim mine’l-iḥlâli ve’l-galaṭ ve himâyetühû mine’l-işkâti ve’s-sakaṭ*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Beyrut: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 1408/1988), 117-118.

⁷⁰ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulümü’l-ḥadîs*, 28, 29.

⁷¹ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulümü’l-ḥadîs*, 29.

tarafından kabul görmüş haber”le ilgili yapmış olduğu değerlendirmelere değinir ve kendisi de önemli açıklamalar yapar. Nevevî, muhakkik ve çoğunluğun *Sahîhayn*'nin mütevâtir olmayan hadislerinin, âhâd olmalarından dolayı zan ifade edeceğini söylediklerini kaydeder. Nevevî, muhakkiklerin ve çoğunluğun Buhârî ve Müslim ile diğer eserler arasında bir fark olmadığını, ümmetin kabul ettiği haberin, Buhârî ve Müslim de dâhil olmak üzere, amel etmeyi gerektireceğini ve bu hususun “müttefekun aleyh” bir husus olduğunu belirttiklerini nakleder.⁷² İsnadları sahih olduğunda *Sahîhayn* dışında bulunan haber-i vâhidler de *Sahîhayn*'de olduğu gibi amel gerektirir ve zan ifade eder.⁷³ Nevevî, *Sahîhayn* hakkında sahihlik hükmü verildiğinden, ayrıca araştırmaya (النظر) ihtiyaç kalmadan mutlak olarak amel gerektireceğini ifade eder. Nevevî, İbnü's-Salâh'ın “Müslim ve Buhârî'nin kitaplarında sıhhatine hükmettikleri hadislerin tamamının sıhhati kesindir, sıhhatiyle nazarî bilgi⁷⁴ meydana gelir” şeklindeki görüşüne eleştirel bir yaklaşımla tavır alarak “ولا يلزم من اجماع الأمة على العمل بما فيهما اجماعهم على أنه مقطوع بأنه كلام” ve “مُقْتَضٍ بِصِحَّتِهِ وَالْعِلْمِ الْبَيِّنِيِّ” cümlesinde yer alan “yakînî-nazarî bilgi” ifadesini, şerhin mukaddimesinde “فهو مقطوع بصحته والعلم النظري حاصل بصحته في نفس الأمر” şeklinde sadece “nazarî bilgi” olarak ifade etmiştir. Bk. Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 1/19.⁷⁵

Nevevî'nin kaydettiği bilgilere bakılacak olursa muhakkiklerin ve çoğunluğun ümmetin kabul ettiği haberle ilgili olarak onların İbnü's-

⁷² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1392/1973), 1/20.

⁷³ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 1/19.

⁷⁴ İmam Nevevî, İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmü'l-ḥadîs'*te yer verdiği “مُقْتَضٍ بِصِحَّتِهِ وَالْعِلْمِ الْبَيِّنِيِّ” cümlesinde yer alan “yakînî-nazarî bilgi” ifadesini, şerhin mukaddimesinde “فهو مقطوع بصحته والعلم النظري حاصل بصحته في نفس الأمر” şeklinde sadece “nazarî bilgi” olarak ifade etmiştir. Bk. Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 1/19.

⁷⁵ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 1/20.

Salâh'tan farklı bir görüşe sahip oldukları zannedilir. İbnü's-Salâh, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri üzerinde hadis otoritelerinin ittifak etmelerinin, kategorik olarak hadislerin mütevâtir hadis gibi olduğu yönünde bir derecelendirme değişikliği anlayışına sahipken, diğerlerinin ise hadislerin sahih olduklarından dolayı ayrıca bir değerlendirmeye ihtiyaç olmadığı yönünde bir görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh'a göre ittifak ve kabul, icmâda olduğu gibi hadisin sıhhatinin kesinliğini ifade ederken muhakkiklerin görüşüne göre böyle bir kesinlik zorunlu değildir. Nevevî ve muhakkiklere göre *Sahîhayn*'nin haberleri zan ifade ederken, İbnü's-Salâh'a göre yakînî-nazarî bilgi meydana gelir. Nevevî'ye göre ümmetin kabul etmesinden dolayı kesin sahihlik sonucu çıkmaz,⁷⁶ İbnü's-Salâh'a göre çıkar. *Sahîhayn*'nin hadisleri üzerinde Hanefîlerin temel yaklaşımı, tevâtür derecesine ulaşmayan haberlerin ameli gerektiren zannî gâlib ifade edeceği yönündedir.⁷⁷ Âhâd oldukları için kesinlik ifade etmezler, zan ifade ederler. Bu konuda *Sahîhayn*'de geçen hadislerle *el-Muvatta'*, *el-Âşâr* ve diğer hadis kiraplarında geçen hadisler arasında bir fark olmadığı belirtilmiştir.⁷⁸

İbnü's-Salâh'ın öğrencilerinden Ahmed b. Halîl el-Huveyyî (ö. 693/1294), *Ulûmü'l-ḥadîs* üzerine yazmış olduğu elfiyyenin 115 ve 116. beyitlerinde İbnü's-Salâh'ın hadis usûlüne dair “telakkıhu'l-ümmetü bi'l-ḳabûl” ve müttfekûn aleyhle ilgili görüşlerini şu şekilde nazmeder:

وَمَنْ يَقُلْ مُتَّفَقٌ فَإِنَّمَا ... يُرِيدُ مَا الشَّيْخَانِ فِيهِ التَّرَمَّا
ثُمَّ أَحَادِيثُ الْكِتَابَيْنِ مَعَا ... صَحَّتْهَا الشَّيْخُ بِهَا قَدْ قَطَعَا

⁷⁶ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkı, *İhtışâru 'Ulûmi'l-ḥadîs*, thk Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 35.

⁷⁷ Abdulmecid et-Türkmânî, *Dirasât fi usûli'l-Hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye* (Karatçı: Menşûrâtü medreseti'n-Nu'mân 1430/2009), 127.

⁷⁸ Türkmânî, *Dirasât fi usûli'l-Hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye*, 127.

Kim “müttefekun” derse, kasteder, Şeyhân'nın ittifak ettikleri hadislerini,
 Sonra, demiştir İbnü's-Salâh, *Sahîhayn*'in hadisleri, kesindir sıhhati.⁷⁹

İbn Kesîr (ö. 774/1373) de bu hususta İbnü's-Salâh'la aynı görüşte olduğunu belirtir.⁸⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449), “telakḫathu'l-ümmeṭü bi'l-ḳabûl” anlayışı çerçevesinde, İbnü's-Salâh ve diğer hadisçilerin görüşlerine yer vermiş ve değerlendirmeler yapmıştır. İbn Hacer, Nevevî'nin ekserûnun/çoğunluğun İbnü's-Salâh'tan farklı düşündükleri görüşüne katılmakta ancak muhakkiklerin İbnü's-Salâh'a muhalefet etmediklerini ve onunla aynı düşündüklerini belirtmektedir. İbn Hacer, Ömer b. Reslân el-Bulkînî'den (ö. 805/1403) naklen, Nevevî'nin, “İbn Abdisselâm, İbnü's-Salâh'ı kınadı ve Mu'tezile'den bazılarının, ‘ümmeṭ bir hadisle amel ettiğinde bu o hadisin sıhhatinin kesinliğini gerektirir’ görüşünde olduklarını zikreder” sözüne yer verir.⁸¹ İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın “sıhhat açısından *Sahîhayn*'nin kabulü üzerinde ümmeṭ icmâ etmiştir” şeklinde nakilde bulunduğunu ifade eder. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ı savunarak onun, amel üzerinde ümmeṭin ittifak ettiğini değil, sıhhat üzerinde ittifak ettiğini kastettiğini söyler. Ayrıca “*Sahîhayn* dışında senedi zayıf olsa bile ümmeṭin kabulle karşıladığı haberin medlûlüyle amel etmek gerekir” söyleminden hareket ederek, o zaman senedi sahih

⁷⁹ Ebû Abdullah Şehâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Huveyyî, *Nazmu 'Ulûmi'l-ḥadîṣ el-müsemmât Aksa'l-emel ve's-sûl fî 'ulûmi ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Nevaf Abbas Habîb el-Münâvir (Küveyt: Külliyyetü'd-dirâsâti'l-'ulyâ, 1437/2015), 77.

⁸⁰ İbn Kesîr, *İhtîşâru 'Ulûmi'l-ḥadîṣ*, 35.

⁸¹ Ebü'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Asḳalânî İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medḫalî (Medîne: 'Imâdetü'l-baḫṣî'l-'ilmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1984), 1/371.

olan bir haber üzerinde ümmetin ittifakının bir meziyetinin olması gerektiğini söyler ve bu meziyetin ne ifade edeceği sorusunu ortaya atar.

İbn Hacer, “haber sadece amel gerektirir dendiğinde zayıf ile sahih eşit konumda olur, sahihin bir meziyetinin olması gerekir” diyerek İbnü’s-Salâh ile ona muhalefet edenler arasındaki problemi çözmeye çalışır. İbn Hacer sorunu çözümlerken, Cüveynî’nin (ö. 478/1085) İbn Fûrek’ten (ö. 406/1015) naklettiği “Ümmetin kabulle karşıladığı haberin sıhhati kesindir” görüşüne yer verir.⁸² İbn Hacer’in bu görüşü zikretmesinin ana sebebi, İbnü’s-Salâh’ın “müttefekun aleyhlerin tamamının sıhhati kesindir, onunla yakînî-nazarî bilgi meydana gelir” görüşünü desteklemektir. İbn Hacer ayrıca, hocası Ömer b. Reslân’ın *Mehâsinü’l-ışılâh*’ta müteahhirûn huffâzından bazılarının Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî’den birçok âlimin, ümmetin kabul ettiği haberin sıhhatinin kesin olduğunu söylediklerini naklettiğini belirtir. İbn Hacer, selef ve halef ulemasının çoğunluğuna göre, ümmetin doğruluğunu kabul edip onunla gereğince amel ettiğinde o haber bilgi ifade eder görüşüne de yer vererek bu görüşte olanlar arasında Hanefîler’den Serahsî’yi ve aynı görüşte olan çok sayıda ulemânın ismini zikreder, ancak Cessâs’a herhangi bir atıfta bulunmaz. Halbuki, haber-i vâhid konusunda ümmetin kabul ettiği haber teorisini ortaya atan ve bu tarz haberin tevâtür derecesinde olduğu fikrini eserinde en çok işleyen Cessâs’tır.

İbn Hacer, konuyla ilgili problemi çözümlemeye çalışırken Nevevî’nin “Ancak tevâtür ilim ifade eder” görüşüne karşı çıkararak bu görüşün üç şekilde geçersiz olduğunu açıklar. Birincisi, karinelerle desteklenmiş haber, nazarî bilgi ifade eder. İkincisi, eleştirilere mahal

⁸² İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi uşûli’l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Katar: Külliyyetü’ş-şer‘iyye, 1399/1979), 1/584-585.

vermeyecek şekilde birçok tarikten gelen müstefiz/meşhur haber nazarî bilgi ifade eder. Üçüncüsü, ümmetin kabulle karşıladığı haberdir. İbn Hacer'e göre doğruluğu konusunda ümmetin icmâ ettiği haber, hiç şüphesiz ilim ifade etme bakımından karinelerle elde edilmiş haberden de müstefiz haberden de daha güçlüdür. Yapılan açıklamalara bakıldığında İbn Hacer'in müstefiz haberle, ümmetin kabulle karşıladığı haberi birbirinden ayrı tuttuğu görülür. İbn Hacer'in talebesi Hanefî fakihlerinden İbn Emîru Hâcc (ö. 879/1474), hocası Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usûlüne dair yazdığı *et-Taḥrîr*'in şerhi *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr*'de meşhur haber ile ümmetin kabulle karşıladığı haber arasındaki farka şu şekilde işaret eder: “Ümmetin tamamının kabulü olmaksızın, bir şeyde (haber) iştihâr bulunabilir. Ümmet, iştihâr yoluyla rivayeti olmaksızın bir şeyi kabul edip benimseyebilir.”⁸³ Bu bilgiler çerçevesinde bir haberin kabulle karşılanması için onun meşhur ya da yaygın olması gerekmez. Bu ikisi, birbirinden bağımsız olarak habere değer katan ve o haberin derecesine etki eden olgulardır.

İbn Hacer'in, ümmetin kabulle karşıladığı haber hakkındaki görüşüyle, Cessâs'ın haber-i vâhid konusu altında ele aldığı ve tevâtür derecesinde gördüğü haber hakkındaki görüşü nitelik ve değer bakımından benzerdir. İbn Hacer'in yukarıda zikrettiğimiz “o zaman senedi sahih olan bir haber üzerinde ümmetin ittifakının bir meziyetinin olması gerektiğini ve bu meziyetin ne ifade edeceği” şeklindeki sorunun cevabı da ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer'in, ümmetin kabulle karşıladığı haberi, nazarî bilgi ifade eden karinelerle desteklenmiş haberle müstefiz haberden daha güçlü olduğunu ifade etmesi, nazarî bilginin bir üst

⁸³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâcc, *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 2/296.

derecesi olan yakînî bilgi ifade edeceği anlamına gelmektedir. İbn Hacer her ne kadar bu tarz haberlerin doğrudan yakînî bilgi ifade edeceğini söylemese de o da İbnü’s-Salâh gibi ümmetin kabulle karşıladığı *Sahihayn*’deki haberlerin “yakînî-nazarî” bilgi ifade edeceği konusunda onunla mutabık olmaya yaklaştığını göstermektedir. İbn Hacer’in “ümmetin kabulle karşıladığı haberlerin sıhhati kesindir” görüşünde olanların sayısal olarak daha fazla olduğu yönündeki açıklamaları da bu sonucu kuvvetlendirmektedir. Onun, Nevevî’nin “İbnü’s-Salâh muhakkiklerin ve çoğunluğun görüşüne muhalefet etmiştir” yargısına “delilsizdir”⁸⁴ diyerek karşı çıkması ve çoğunluğun bu tarz haberlerin sıhhatinin kesin olduğunu söylediklerini ispatlamaya çalışması da onun İbnü’s-Salâh’la aynı fikirde olduğunu gösteren ayrı bir bulgudur. İbn Hacer, ümmetin *Sahihayn*’ı telakkî bi’l-kabûl etmesini, karinelerle desteklenmiş haber-i vâhid (el-haberu’l-muhtef bi’l-karâin) kapsamında değerlendirmekte ve *Sahihayn*’daki hadislerin de bu mânada nazarî/istidlâlî bir kesinlik taşıdığını ifade etmiş olmaktadır.

İbn Hacer, İbnü’s-Salâh’ı savunurken onun ümmetin kabulle karşıladığı haberlerin “yakînî” bilgi ifade edeceği” yönündeki görüşüne tam olarak katılmamış olmalı ki İbnü’s-Salâh’ın “لم يقل ابن الصلاح ولا من هذه الأشياء تفيد العلم القطعي كما يفيد الخبر المتواتر /İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*’sinde bu tarz haberler mütevâtir haberin ifade ettiği gibi kesin bilgi ifade eder demedi” şeklinde açıklama yapma gereği duymuştur.⁸⁵ İbn Hacer, mütevâtirin şüpheye mahal vermeyecek şekilde zarûrî/kesin bilgi ifade ettiğini, onun dışındakilerin şüpheye mahal verdiği için nazarî bilgi ifade edeceğini söyler. İbn Hacer tüm açıklamalarının sonunda “ilim

⁸⁴ İbn Hacer, *en-Nüket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh*, 1/374.

⁸⁵ İbn Hacer, *en-Nüket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh*, 1/379.

ifade etme yargısı, *Sahîhayn*'deki illete maruz kalmış hadisler hakkında yetersiz kalır” ve “Keşke İbnü's-Salâh, yakînî-nazarî bilgi meydana gelir demek yerine, sadece nazarî bilgi sözüyle yetinseydi daha uygun olurdu” açıklamasını yapar.⁸⁶ İbn Hacer'e göre kitabın (*Sahîhayn*'in) sıhhatinin kesin olması demek, kitabın âhâdları arasında tercih yapmanın mümkün olmaması demektir. Bu durumda ancak kitabın mefhumları arasında tercih yapmak mümkün olur. İbn Hacer hem geçmişte hem de şimdi, alanın uzmanlarının naklî tercih özellikleriyle kitabın hadislerinin bazılarını bazılarına tercih ettiklerini söyler ve “eğer tamamı kesin olsaydı Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri arasında tercih yapmazlardı” açıklaması yapar. İbn Hacer, tüm bu tartışmaları ümmetin kabulle karşıladığı ya da *Sahîhayn*'de geçen haberlerin nazarî bilgi ifade edeceğini söyleyerek sonlandırır.⁸⁷

Yukarıdaki anlatım, çıkarım ve tespit akışına bakıldığında İbn Hacer'in başlangıçta Nevevî ve onunla aynı görüşte olanların savunduğu “*Sahîhayn*'nin haberleri zan ifade eder” görüşüne karşı çıktığı ve İbnü's-Salâh'ı destekler nitelikte deliller ortaya koyarak onu savunduğu, devamında ise tersi bir yaklaşım sergilediği gibi bir izlenim oluşmaktadır. İbn Hacer, *Sahîhayn*'in haberlerinin Nevevî'nin ifade ettiği gibi zan değil, nazarî bilgi ifade edeceğini genel olarak savunur. Bunun tek istisnası, *Sahîhayn*'de illete maruz kalmış hadislerdir. Ona göre bu hadisler bilgi düzeyine çıkamamıştır. İllete maruz kalmayan diğer hadisler bilgi düzeyindedir, ancak bu bilgi İbnü's-Salâh'ın zikrettiği gibi kesin bilgi değil, nazarî bilgidir. Konuya bu perspektiften bakıldığında, İbn Hacer'in ümmetin kabulle karşıladığı türden olan haberlerle ilgili olarak Nevevî ile

⁸⁶ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, 1/379.

⁸⁷ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, 1/379.

İbnü’s-Salâh arasında orta bir yol takip ettiği söylenebilir. Nevevî ve İbn Hacer’in, İbnü’s-Salâh’ın “yakînî nazarî bilgi ifade eder” düşüncesine karşı çıkmalarının arkasında yatan etkenin, sıhhati kesin olan ve yakînî bilgi ifade eden haberlerin itikâdî konularda delil olabileceği olgusudur. Zira nazarî bilgi ve zan ifade eden türden haberler, akaidle ilgili konularda değil, amelî konularda delil olur.

Emîr San‘ânî ise, “تلقي الأمة للحديث بالقبول/ümmetin hadisi telakkî bi’l-kabûl etmesi”nin mânasını, ümmetin hadisle amel etmesi ve onu tevîl etmesi/yorumlaması şeklinde açıklar.⁸⁸ San‘ânî, *Sahîhayn*’in hadisleri üzerinde ümmetin kabulü anlayışının izaha ve delile muhtaç olduğunu belirtir. Ümmetin “telakkî bi’l-kabûl”ü tabirini kullananların bu kavramı sahihten daha özel bir anlamda kullandıklarına dikkat çeker ve *Sahîhayn*’deki hadislerin telakkî bi’l-kabûl anlayışı üzerine tahrir edilmediğini söyler.⁸⁹ San‘ânî, *Sahîhayn* hakkındaki telakkî bi’l-kabûlün her bir hadis için meydana gelmediğini söyler ve söz konusu telakkinin, *Sahîhayn*’deki râvilerin adalet vasıfları üzerinde tertip edilen bir ittifak olduğunu ifade eder.⁹⁰ Ayrıca Zemahşerî ve benzeri âlimlerin *Sahîhayn* hakkında kullandıkları *sahih* tabirinin lakap şeklinde bir isimlendirme olduğunu, bu kullanımın da aslî anlamda bir sahihlik ikrarını gerektirmeyeceğini belirtir.⁹¹

Hadis usûlü eserlerinde Cessâs’ın ortaya attığı ümmetin kabulle karşıladığı haber şeklindeki yaklaşımlara benzer bir ifadeye yer veren âlimlerden biri de Süyûtî’dir. Süyûtî, sahihi tanımladığı ve hasen

⁸⁸ San‘ânî, *Tavzîhu’l-efkâr li-me‘ânî Tenkîhi’l-enzâr*, 1/93.

⁸⁹ Muhammed b. İsmâ‘îl es-San‘ânî, *Şemerâtü’n-naẓar fî ‘ilmi’l-eşer*, thk. Râid b. Sabri (Riyad: Dâru’l-âsime, 1417/1996), 135.

⁹⁰ San‘ânî, *Şemerâtü’n-naẓar fî ‘ilmi’l-eşer*, 133.

⁹¹ San‘ânî, *Şemerâtü’n-naẓar fî ‘ilmi’l-eşer*, 136.

derecesinden sahih hadis derecesine yükselen hadis konusuna atıf yaptığı yerde, doğrudan haber-i vâhidle ilgili kullanmasa da isim zikretmeden bazı âlimlerin “ يُحْكَمُ لِلْحَدِيثِ بِالصِّحَّةِ إِذَا تَلَقَّاهُ النَّاسُ بِالْقَبُولِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِسْنَادٌ ” bazı âlimlerin “صَحِيحٌ/Sahih bir isnadı olmasa da insanların kabulle karşıladıkları hadisin sıhhatine hükmedilir” dediklerini nakleder.⁹² Süyûti'nin bu nakli ile Cessâs'ın “ فَلَوْ لَا أَنَّهُمْ قَدْ عَلِمُوا صِحَّتَهُ وَاسْتِقَامَتَهُ لَمَا ظَهَرَ مِنْهُمْ الْإِتِّفَاقُ عَلَى قَبُولِهِ وَاسْتِعْمَالِهِ، ” “فَلَوْ لَا أَنَّهُمْ قَدْ عَلِمُوا صِحَّتَهُ وَاسْتِقَامَتَهُ لَمَا ظَهَرَ مِنْهُمْ الْإِتِّفَاقُ عَلَى قَبُولِهِ وَاسْتِعْمَالِهِ، ” Eğer selef, bu tarz (insanlar arasında kabulle karşılanmış) haberin sıhhatini ve doğruluğunu bilmemiş olsalardı, bu haberin kabulle karşılanması ve kullanımını hususunda kendi aralarında ittifak etmezlerdi. Selef arasındaki haberin kabulle karşılanması, naklin/rivayetin sıhhatinden dolayı bilgi gerektiren bir yöndür.”⁹³ şeklindeki açıklaması hem sahih isnadı olmayan hem de münferid olarak rivayet edilen hadislerin farklı açılardan değerlendirmeye tabi tutulmaları gerektiğini ortaya koyan benzer yaklaşımlardır. Gerek fıkıhçı olan Cessâs, gerekse hadisçi yönü de olan Süyûti mezkûr ifadelerle, hadisin/haberin sıhhatinin bilinme yöntemlerinden birine işaret etmiş olmaktadır. Bu noktada amel-i ehl-i Medine'nin ve haber-i ehl-i Medîne'nin, haber-i vâhiden üstün tutulacağı ve hatta haber-i tevâtür konumunda olacağı anlayışıyla,⁹⁴ telakkî bi'l-kabûl anlayışına yüklenen değer bir biriyle örtüştüğü söylenebilir.

Cessâs'ın “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığında haber-i vâhidle ilgili olarak yaptığı açıklama, tahlil ve yorumlara bakıldığında, onun hadis usûlü terminolojisi bağlamında âhâd haberleri hem râvi sayısı, hem insanlar tarafından kabulle karşılanmış olması, hem de sıhhat ve

⁹² Süyûti, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevi*, 1/66.

⁹³ Cessâs, *el-Fuṣūl*, 1/175.

⁹⁴ İbnü'l-Kassâr el-Mâlikî, *Muḳaddime fî uṣûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003), 28.

hüküm açısından değerlendirmeye tabi tuttuğu söylenebilir. Onun, mütevâtir ve âhâd şeklinde sistemleştirdiği haber konusu “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığından bağımsız olarak ele alındığında ismini açıktan tasrih etmese de meşhur haberi, çoğunlukla Hanefiler’in terminolojisinde benimsediği mütevâtir haberin kapsamında değerlendirdiği bilgisine ulaşılır. Aynı şekilde Cessâs’ın âhâd haber yaklaşımı yalnızca “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığı çerçevesinde ele alındığında bu sefer de meşhur haberi hadisçilerin terminolojisinde benimsediği âhâd haber kapsamında değerlendirdiği sonucuna varılır. *el-Fuşûl fi’l-uşûl*’de haber konusu ve özellikle meşhur haber “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” konusu çerçevesinde diğer konularla birlikte bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında meşhur haber tanımının ve taksiminin hem mütevâtir hem de âhâd kapsamında değerlendirildiği görülür. İlerleyen süreçte meşhuru, mütevâtir kapsamında ele alarak değerlendiren usûlcülerin ve fakihlerin, Cessâs’ın teorik olarak sistemleştirdiği başlıklar çerçevesinde bir usûl takip ettikleri; âhâd kapsamında ele alarak değerlendiren muhaddis ve hadis usûlcülerinin ise Cessâs’ın pratik olarak ele alıp incelediği “âm lafızların haber-i vâhid ile tahsisi” başlığı çerçevesinde bir usûl takip ettikleri söylenebilir. Bu durum, sonraki dönemde mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklindeki üçlü taksimde meşhur çerçevesine giren bazı haberlerin, neden âhâd kapsamında değerlendirildiğini açıklar niteliktedir. Cessâs’ın meşhur çerçevesine giren ve icmâ ile desteklenen haberleri âhâd kapsamında değerlendirmesi, onun kendine özgü bir hadis usûlü anlayışı ortaya koyduğunu göstermektedir.

Sonuç

Cessâs, haber-i vâhid konusunu, hem haberin taksimi bölümünde müstakil bir başlık altında hem de Kur’ân’da ve sünnet-i-sâbite’de yer

alan âm lafızların haber-i vâhid ve kıyas ile tahsis edilip edilemeyeceği bahsinde geniş olarak ele almıştır. Cessâs'a göre haber-i vâhid, ilim gerektirmez, amel gerektirir. Cessâs, haber-i vâhid konusunu işlerken, “تَلَقَّاهُ النَّاسُ بِالْقَبُولِ/insanların kabulle karşıladıkları haber-i vâhidin, mütevâtir gibi işlem göreceğini, bu şekildeki bir haber-i vâhidin bilgi gerektireceğini ve bununla Kur'ân'ı tahsis etmenin caiz olduğunu söylemiştir. Bu şekildeki bir haberin mütevâtir derecesinde olmasını, haberle amel edilmesindeki uygulamaya bağlamış ve “eğer selef, bu tarz haberin sıhhatini ve doğruluğunu bilmemiş olsalardı, bu haberin kabulü ve kullanımı hususunda kendi aralarında ittifak etmezlerdi” şeklinde bir izah getirmiştir.

İbn Emîru Hâcc'ın meşhur haber ile *telakki* arasındaki farka işaret ederek “Ümmetin tamamının kabulle karşılaşması olmaksızın, bir şeyde (haber) iştihâr bulunabilir. Ümmet, iştihâr yoluyla rivayet olmaksızın bir şeyi kabul edip benimseyebilir.” şeklinde bir yaklaşım sergilemesi, bu iki kavramın birbirinden bağımsız olarak habere değer katan ve o haberin derecesine etki eden olgular olduğunu ortaya koymaktadır. Emîr San'ânî'nin *telakkinin* mânasını, “ümmeğin hadisle amel etmesi ve onu tevil etmesi/yorumlaması” şeklinde açıklaması, *telakkinin* icmâya benzemesinin yanında “Amel-i Ehl-i Medîne”ye de benzediğini göstermektedir.

Hadis usûlü eserlerinde Cessâs'ın *telakki* yaklaşımına benzer değerlendirme yapanlardan ilki İbnü's-Salâh'tır. İbnü's-Salâh, sahih hadislerin derecelerini zikrettiği ve Buhârî ve Müslim'in dışındaki hadis otoritelerinin “sahih” dedikleri hadisler konusunu incelediği yerde konuyu tahlil eder. İbnü's-Salâh yedinci maddeyi işlerken “müttefekun aleyh” kavramının Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadislerle verilen bir tabir olarak kullanıldığına işaret etmiş ve bunların üzerinde ümmetin

ittifakının ayrı bir bağlayıcılık özelliği olduğuna dikkat çekmiştir. İbnü’s-Salāh, ümmetin kabulle karşıladığı/telakkî bi’l-kabûl ettiği hadislerin/haberlerin sıhhati kesin olduğundan “yakînî-nazarî” bilgi ifade edeceğini belirtmiş ve bu açıklamasıyla daha sonra gelen usûlcüler tarafından yoğun bir eleştirinin kapısını aralamıştır.

İbn Hacer, İbnü’s-Salāh’ın başlattığı *Sahîhayn*’in üzerindeki *telakkinin* “yakînî-nazarî” bilgi ifade edeceği şeklindeki görüşe karşılık olarak, Nevevî’nin ısrarla savunduğu “sadece tevâtür ilim ifade eder” görüşüne karşı çıkmış ve iki görüş arasını telif etmeye çalışmıştır. İbn Hacer, karinelerle desteklenmiş haber, eleştirilere mahal vermeyecek şekilde birçok tarikten gelen müstefiz/meşhur haber ve ümmetin kabulle karşıladığı (telakki’l-ümme) haber şeklinde ayrımlar yaparak *telakkiyi* meşhurdan ayrı tutmuştur. Ona göre doğruluğu konusunda ümmetin icmâ ettiği haber, hiç şüphesiz ilim ifade etme bakımından karinelerle elde edilmiş haberden de müstefiz haberden de daha güçlüdür.

Öte yandan *Sahîhayn*’daki hadislerin sahihliği üzerinde bir *telakki* oluşumuna karşı çıkan ve eleştiren San’ânî gibi muhaddisler de olmuştur. San’ânî, ümmetin telakkî bi’l-kabûl anlayışını benimseyenlerin bu kavramı sahihten daha özel bir anlamda kullandıklarına dikkat çekmiş ve Zemahşerî ve benzeri âlimlerin *Sahîhayn* hakkında kullandıkları sahih tabirinin lakap şeklinde bir isimlendirme olduğunu, bu kullanımın da aslî anlamda bir sahihlik ikrarını gerektirmeyeceğini belirtmiştir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd.. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 3. Baskı, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fuṣūl fi'l-uṣūl*. Küveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şu'ûni'l-İslâmiyye, 1414/1994.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed. *Tevcîhü'n-naẓar ilâ uṣûli'l-eşer*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi uṣûli'l-fıkḥ*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Katar: Külliyyetü's-şer'îyye, 1399/1979.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Gımbıroğlu, Mustafa. *İslam Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın (M. 917/981) Âhâd Habere Yaklaşımı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hacıoğlu, Nejla. "El-Fuṣūl Fi'l-Uṣūl" İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî & İbrâhîm Hamdi el-Medenî. Medîne: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1357/1938.
- Hatipoğlu, M. Said. "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 1-14.
- Huveyyî, Ebû Abdullah Şehâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl. *Naẓmu 'Ulûmi'l-ḥadîs el-müsemmât Akṣa'l-emel ve's-sûl fi 'ulûmi ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. Nevaf Abbas Habîb el-Münâvir. Küveyt: Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, 1437/2015.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1988.
- İbn Emîru Hâcc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Taḫrîr ve't-taḥbîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fağl Ahmed b. 'Alî el-'Asşalânî. *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Şalâh*. thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî. Medîne: 'Imâdetü'l-bahşi'l-'ilmî bi'l-câmi'ati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dimaşkî. *İhtişâru 'Ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts..
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1395/1975.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Cevâbu'l-i'tirâdâtü'l-Mısriyye 'ale'l-fütüya'l-Hameviyye*. thk. Muhammed Azîz Şems. Riyad: Dâru 'atâ'âtü'l-'ilm, 1440/2019.
- İbnü'l-Kassâr el-Mâlikî. *Muqaddime fî uşûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1424/2003.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân. *Muqaddimetü İbni's-Şalâh ('Ulümü'l-hadîs)*. thk. Nûreddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1406/1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân. *Şiyânetü Şahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galağ ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakağ*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Korkmaz, Ömer. “Usûlün Fürû'a Yansıması Bağlamında Cessâs'ın Âhâd Haber Anlayışı -Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 269-297.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1392/1973.
- Nisâbûrî, Hâkim. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1397/1977.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâ'îl. *Şemerâtü'n-nazar fî 'ilmi'l-eser*. thk. Râid b. Sabri. Riyad: Dâru'l-âsime, 1417/1996.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâ'îl. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1417/1997.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. b.y.: Dâru tayyibe, ts.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *el-Baḥrû'llezî zeḥar fî şerhi Elfiyyeti'l-eşer*. thk. Ebû Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir. Riyad: Mektebetü'l-ğurebâi'l-eseriyye, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmi 'u's-şahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Türkmânî, Abdulmecîd. *Dirasât fî uṣûli'l-Hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye*. Karatçı: Menşûrâtü medreseti'n-Nu'mân 1430/2009.